

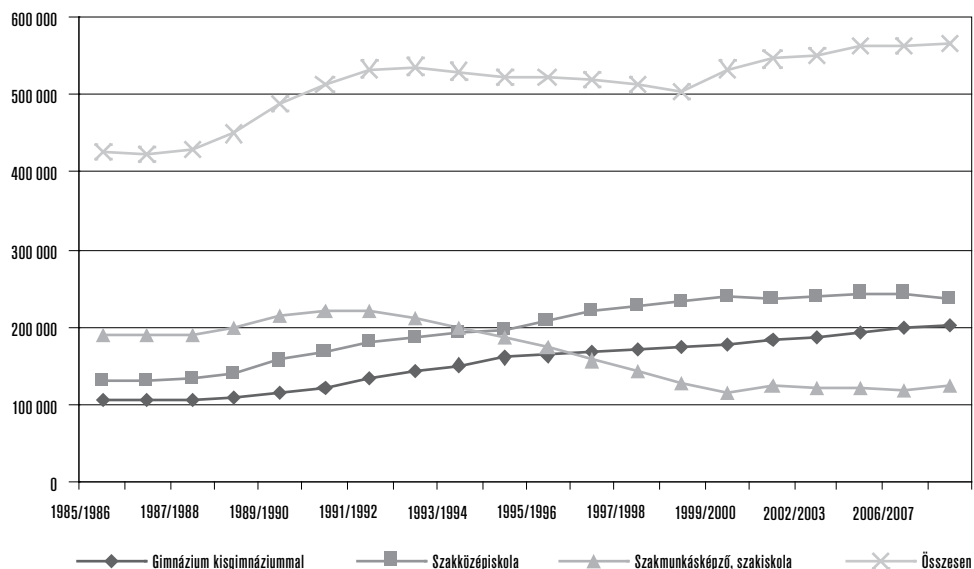
A középfokú oktatás szerkezeti változásai és az érettségivel kilépők

A középfokon tanulók létszáma és a középfokú intézményhálózat változása

A középfokon tanulók létszámának változása

Magyarországon a 90-es évtizedben a középiskolás korú korosztály száma igen erőteljesen megváltozott. A 70-es években születettek nagy létszámában a 80-as, 90-es évek fordulóján érték el a középfokú iskolás kort. A tanulólétszám növekedése 1992–1993-ban jutott a csúcra, ettől az időponttól viszont fokozatos csökkenésnek indult: a 90-es évek második felére már egyre kisebb létszámú korosztályok kezdtek meg középfokú tanulmányaikat. A középfokú oktatásban tanulók száma összességében mégsem indult csökkenésnek, ami jelentős részben a középfokú oktatás átstrukturálásának volt köszönhető.

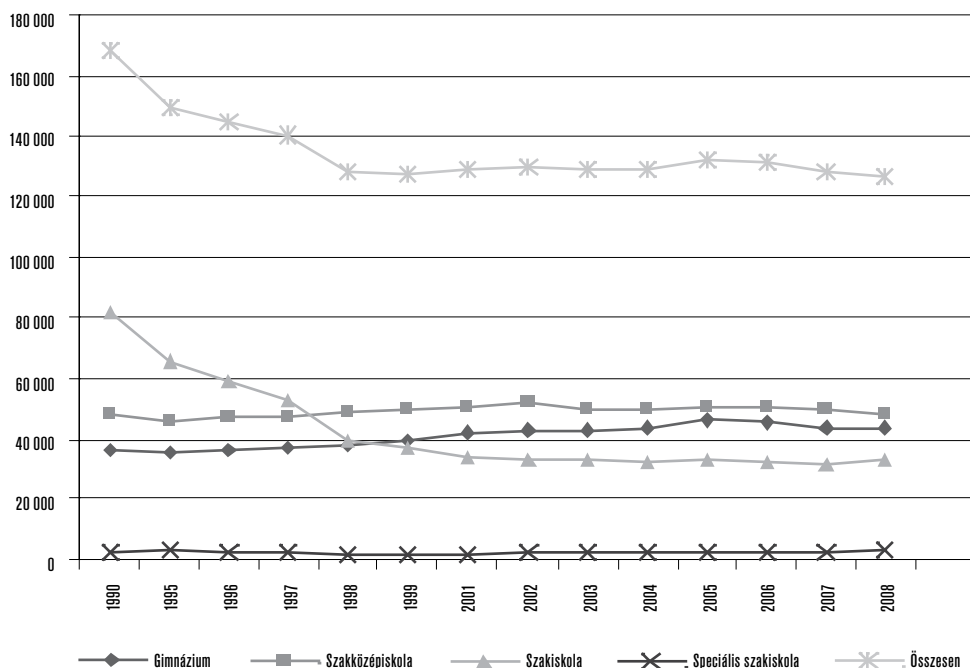
1. ábra. A tanulólétszám alakulása a középfokú oktatásban oktatási programonként, N, 1985–2007 (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium statisztikái 1985–2008)



A középfokon tanulók száma az új évezredben sem csökkent, sőt, 2001 és 2009 között 4%-kal nőtt. A létszámnövekedés úgy tűnik, elsősorban az érettségit adó programokra jelentkezőknek volt köszönhető, ezen belül is elsősorban a gimnáziumi oktatásban részt vevők létszámának emelkedéséből adódik: az itt tanulók száma 2001 és 2009 közt 11%-kal növekedett, míg a szakközépiskolában és a szakiskolákban tanulók száma kismértékű ingadozással összességében lényegében változatlan maradt: a szakközépiskolákban 2001-ben 238 622 fő, 2008-ban 243 096 fő tanult, a szakiskolákban 2001-ben 123 951 és 2008-ban 119 637 fő.¹ A továbbtanulásra felkészítő gimnázium iránti érdeklődést feltehetően a felsőfokú expanzió és a beiskolázás általános és tartósnak mutakozó növekedése magyarázza, ami jelentős mértékben megnövelte a diplomás képzés és az ehhez vezető gimnáziumi képzés iránti igényt a szülők és a tanulók körében.

A 9. évfolyamon *középiszkolai képzést megkezdő tanulók* száma a 90-es évek eleje óta folyamatosan csökken. A 2000-es évek elején a 9. évfolyamra belépők csökkenése megállni látszik, nagyjából 128 ezer körüli értéken. (Bonyolítja a képet, hogy a középfokú oktatás szerkezeti átalakulása következtében a középfokú oktatásba – a szerkezetváltó gimnáziumok indulásával – nem csak a 9. évfolyamon, hanem korábban is, az 5. és a 7. évfolyamon is be lehet lépni.)

2. ábra. A 9. évfolyamon a középfokú oktatásba lépők számának alakulása oktatási programonként, 1990–2008 (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium statisztikai 1985–2008)



(1) A 2008/2009-es tanévben 4 523 külföldi tanuló is tanult a magyarországi középfokú intézményekben. (Oktatás-statisztikai évkönyv, 2008/2009. OKM)

A középfokú iskolaszervezet átalakulása

Az iskolaszervezet vertikális változásai

Annak oka, hogy a demográfiai csökkenés ellenére nem tapasztalható jelentős mértékű létszámcsökkenés a középfokú oktatásban, jelentős részben a vertikális átalakulásokban kereshető. A 90-es években a középiskolai oktatásban a leginkább szembeszökő változások a vertikális szerkezetben történtek – a legjelentősebb elsősorban a gimnáziumok átalakulása volt. Iskolatípusonként az ezzel összefüggő folyamatok a 90-es évek végén az alábbiak: az *általános iskolákban* a 9–10. osztályok indítása, speciális szakiskola, ill. gimnáziumi osztályok indítása. A *gimnáziumok* közt 6 és 8 osztályos gimnáziumok indulása, valamint az 5 évfolyamos (o., előkészítő évfolyammal induló, ill. kiegészítő évvel záruló oktatás, később a nyelvi előkészítő képzés, a NYEK) oktatás szervezése fordult elő, a *szakképzésben* a 12. évfolyamot követő érettségi utáni évfolyamok számának növekedése vált jellemzővé az évtizedben.

A vertikális átalakulások egyidejűleg többféle fejlődés következtében szaporodtak el, s többféle változást indukáltak. Jellemző például, hogy egyidejűleg két irányba mentek végbe: a gimnáziumok lefelé, és a szakközépiskolák felfelé történő építkezése révén.

A gimnáziumok *lefelé történő építkezése* a 90-es évek elején kezdődött, és nagyrészt a differenciált oktatás iránt hirtelen megnövekedett társadalmi igények következményeként terjedt el, tulajdonképpen spontán módon. A szerkezetváltó gimnáziumok indulása következtében a 6. ill. 8. osztályos gimnáziumokba járók száma 1996-ig rendkívül dinamikusán nőtt, majd a későbbiekben is növekedett, bár kisebb mértékben. A nyolcosztályos gimnáziumok térhódítása lelassult, sőt 1997-től gyakorlatilag stagnált – 1998-ban az 5–6. osztályosok 3,5%-a, a 7–8. osztályosok 10,8%-a tanult ezekben az iskolákban. A 90-es évek végétől, a szerkezetváltó iskolák iránti érdeklődés csökkenésével, megnövekedett a felvettek jelentőskön belüli aránya, és a kisebb települések szerkezetváltó középiskolaiba – szerényebb lévén a túljelentkezés – szinte mindenkit felvettek. A kisgimnáziumi osztályokban tanulók aránya 2001-ben a gimnáziumi tanulók között országosan 15%-ot tett ki, de jelentős a területi, megyénkénti különbség ebben a tekintetben.

1. táblázat. Az 5–8. évfolyamon tanuló gimnazisták az összes gimnáziumi tanuló százalékában, 2001, 2004, 2008 (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium statisztikái 1985–2008)

	2001/02	2004/05	2008/09
5–8. évfolyamon tanulók száma	27 884	27 573	26 633
és százaléka	15,25	13,80	13,08

Az *intézmények felfelé történő bővülése* újabb évfolyamokkal már nem kizárólag spontán, a társadalmi igények és szakmai törekvések hatására indult meg, hanem részben oktatáspolitikai szándékok következményeképpen, a szabályozás által kijelölt mederben zajlott. Az elmúlt években megfigyelhető legjelentősebb változást – az OKJ, ill. a NAT bevezetése kapcsán – az általános képzés meghosszabbodása és a szakképzés 16 éves kort követő életkorra történő kitolódása, illetve a tankötelezettség 18 éves korig történő kiterjesztése jelentette. A szabályozás változásának következtében az iskolaszervezet felfelé építkező vertikális alakulását a 90-es évek közepétől egyre erőteljesebben uralja a 13–15. évfolyamok szervezése az érettségizett középiskolai tanulók számára. Ennek jelentőségét mutatja az a tény is, hogy az érettségire felkészítő középiskolák összes tanulólétszámának növekedése az elmúlt egy-két évben szinte kizárólag az érettségi utáni szakképzésben résztvevők létszámának emelkedésével függött össze, a 9–12. (13). évfolyamok gimnáziumi és szakközépiskolai

létszáma ezenközben nem változott jelentősen, ill. esetleg még csökkent is az előző tanévi létszámhoz képest. A 13–15. évfolyamon tanulók a 90-es évek végére a középiskolai tanulóknak kb. egytizedét tették ki, arányuk dinamikusan nőtt, 2008/9-ben már 81 710 tanuló tanult 12. feletti évfolyamon, ami a középfokon tanulók 14,5%-át tette ki. Az érettségi utáni képzésben való részvétellel legnagyobb arányban a szakközépiskolai tanulók körében fordul elő, a szakközépiskolai tanulók 25%-a tanul az érettségi utáni képzésben, szakiskolás és gimnáziumi tanulók körében szerényebb ez az arány: a szakiskolai tanulók 11,7%-a, a gimnáziumi tanulók 3,8%-a tanul 12. évfolyam feletti évfolyamon. A szakközépiskolai oktatás keretében egyes szakmákban (gazdasági, számítástechnikai, egészségügyi képzések) a teljes érettségi utáni képzés OKJ szerinti képzésben történik, az ipari, műszaki és mezőgazdasági képzésben az ilyen képzésekben részt vevők aránya jóval alacsonyabb marad, ezekben a képzésekben a technikai képzés őrzi hagyományait.

2000 után egy újabb jelenség, a *nyelvi előkészítő évfolyamok* megjelenése következtében bővült a középiskolák jelentős részében egy évfolyammal az oktatás időtartama. A nyelvi előkészítő évfolyamok szervezésének lehetősége az elmúlt néhány év fejleménye, de a képzésben részt vevő intézmények és tanulók száma gyorsan növekszik az indulást követően. A képzés indításának lehetősége számos középfokú intézményt megmozgatott: 2005-ben a gimnáziumok közel fele (48,6%) szervezett nyelvi előkészítő oktatást a 0. évfolyamon, de a szakközépiskoláknak is több, mint egyharmada (36,7%) vállalkozott sikerrel a képzés szervezésére. Nyelvi előkészítő oktatásban összesen mintegy 11 834 tanuló vett részt 2005-ben, a 2008/09-es tanévben már 33 679 tanuló, a gimnáziumi tanulók 16,5%-a.

A középfokú oktatásban való részvétel 2001 és 2008 között *vertikális megoszlásban összességében* némi átrendeződést mutat, egyfelől a 9. évfolyamnál alacsonyabb, másfelől a 12. évfolyamnál magasabb évfolyamok tekintetében. A 9. évfolyamnál alacsonyabb évfolyamokon gimnáziumi tanulók tanulnak kis számban, a 12. évfolyamnál magasabb évfolyamokon tanulók többsége bár szakközépiskolai tanuló, de más középfokú program tanulói is előfordulnak. A 9. évfolyamnál alacsonyabb évfolyamokon tanulók száma igen lassan bár, de csökken. A 13–15. évfolyamokon tanulók számában megfigyelhető némi növekedés a gimnáziumi programokban tanulók körében is: a NYEK, azaz nyelvi előkészítő képzés bevezetése következtében egy évfolyammal meghosszabbodott a gimnáziumi tanulmányok hossza is. A szakközépiskolai tanulók esetében a stagnálást és a kismértékű csökkenést a felsőfokú szakképzési és felsőfokú programok magyarázhatják, amelyek versenyhelyzetet teremtenek az érettségi utáni szakképzés számára.

A vertikális szerkezeti változások fontos jellemzője, hogy jelentős részük *intézményi szinten* ment végbe. Az intézményeknek, ha meg akartak felelni a megváltozott gazdasági követelményeknek, a munkaerőpiacon bekövetkezett változásoknak és a szülői igényeknek, ill. el akarták kerülni a drámai létszámcsökkenést, akkor lényeges változásokat kellett véghezvinniük. A végzetek munkanélkülivé válásának elkerülése érdekében az intézmények jellemzően a felfelé bővítés lehetőségével éltek, vagyis szakképzés esetében szakközépiskolai és technikai osztályokat indítottak. A másik jellemző lépés, hogy megállítsák a gyerekszám drámai csökkenését, a lefelé való nyitás, azaz a gimnáziumok esetében gimnáziumi osztályok indítása 10–13 éves tanulók számára, a szakközépiskolák esetében speciális szakiskolai osztályok bevezetése, ahová olyan tanulókat is felvehetek, akik a hagyományos szakmunkásképzési osztályokba nem juthattak be, de a speciális szakiskolai osztályokban 1-2 éves felzárkóztató, ill. pályaorientációs foglalkozás után elkezdhetik szakmunkásképzésüket. Egyes középfokú intézmények ilyenformán egyidejűleg rendelkeznek több – szakiskolai és szakközépiskolai, gimnáziumi, technikai – képzési profillal. A 2000 utáni években az intézményi szintű átalakulás egy 2007-es törvénymódosítás nyomán indult meg, és a szakképzésben érintett intézmények nagymértékű koncentrációját eredményezte a Társégi

Integrált Szakképző Központok (TISZK-ek) létrehozásával, ami a középfokú intézményrendszert alapvetően átalakította (Mártonfi, 2009).

A vertikális szerkezeti változások összességében mindazonáltal nagymértékben hozzájárultak a rendszer expanziójához: az évfolyamok számának növekedésével megnövekedett a rendszerben való bennmaradási arány, azaz tovább nő vagy hosszabb ideig bennmarad a tanulói létszám a középiskolákban – hozzájárulva ezzel nemcsak az „iskolába járás” várható idejének kitolódásához, de a rendszer méreteinek (pl. tanár- és intézményszám-szükségleteinek) növekedéséhez vagy a demográfiai hullám korszakában a csökkenés hatásainak átmeneti kivédéséhez is.

A középfokú oktatás horizontális szerkezetének változásai

A 90-es évek másik szembeszökő sajátossága a középfokú oktatás horizontális szerkezetének átalakulása – azaz maga a középiskolai beiskolázás folyamatának változása. A közoktatási rendszer horizontális szerkezetében végbement változások egyik legfontosabb oka a *középiskolai oktatás expanziója*. A középiskolát nappalin végző tanulók igen gyors létszámnövekedése a 80-as évek második felében kezdődött el. Az átstrukturálódás eredményeképpen a 90-es évek végére egy-egy korosztályon belül a teljes középfokú oktatásba jelentkezőknek már közel 75%-a jelentkezett középiskolába. A középiskolai expanzió dinamikáját *iskolatípusok szerinti bontásban* vizsgálva kiténik az is, hogy a növekedés a 90-es évek második felében nem elsősorban a *gimnáziumi* tanulók körében volt tapasztalható, hanem a *szakközépiskolások* körében. A gimnáziumok iránti kereslet alacsonyabb volta részben annak is következménye lehetett, hogy a férőhelyek bővülését akadályozta a 6 és 8 évfolyamos gimnáziumi osztályok indítása. A szakközépiskola iránti érdeklődés megnövekedését az a tény magyarázza, hogy rugalmasabb iskolázási stratégiát tesz lehetővé, mivel lehetőséget ad a pályaválasztás elhalasztására és az esetleges későbbi továbbtanulásra.

A horizontális szerkezeti változások részeként a másik oldalon jelentős mértékben (az 1998/99-es tanévben 25%-ra) lecsökkent a *szakmunkástanulók* aránya. A szakmunkásképző intézmények mellett a 90-es évek elején a demográfiai hullám következményeként átmenetileg megnövekedett egy új, az 1985-ös oktatási törvény alapján indult iskolatípus, a *speciális szakiskola* iránti érdeklődés is, ami néhány éven keresztül az intézménytípus gyors expanziójához vezetett (1990 és 1994 között 700-ról 17 000 fölé emelkedett az ebbe az iskolatípusba kerülők száma), a 90-es évek közepétől azonban a speciális szakiskolába járók száma csökkenésnek indult. 2000 után a középfokra a 9. évfolyamon belépő tanulók létszáma inkább ki van téve a demográfiai tendenciák alakulásának, ezen belül azonban az egyes programok iránti érdeklődés már társadalmi igények függvényében is alakul. Ez utóbbi következménye, hogy a 9. évfolyamon középiskolai képzésbe belépő tanulók száma a 90-es évek eleje óta folyamatosan növekszik, a 2000-es évek elején viszont ez a növekedés megállni látszik, 92–93 000 fő körül ingadozik (lásd 2. táblázat). A középiskolai képzésbe belépőkön belül a két nagy program közötti beiskolázásban azonban elmozdulás érzékelhető: míg a 90-es évek folyamán a szakközépiskolai oktatásba lépők növekedése volt dinamikusabb, addig az új évezredben a gimnáziumi oktatás iránt mutatkozik nagyobb érdeklődés. 2001-ben a középiskolai képzésbe lépők 45,5%-a lépett gimnáziumi programba, és 54,4%-a szakközépiskolaiba. A 2008/09-es tanévben viszont a gimnáziumba lépők kicsivel nagyobb arányt tesznek ki a 9. évfolyamon középiskolai programokban tanulók között: a tanulók 47,7%-a lépett gimnáziumba és 52,3%-uk szakközépiskolába.

A horizontális szerkezeti átalakulásnak szintén fontos jellemzője – összefüggésben a vertikális változásokkal –, hogy igen gyakran nem új intézmények, új férőhelyek létesítésével vagy azok megszüntetésével vált lehetővé, hanem a létező intézmények belső átstrukturálódásával, s ennek következtében a *vegyes profilú középfokú intézmények* számának nagymértékű megnövekedésével. A horizontális szerkezeti változások következtében a középfokú intézmények tetemes hányada

biztosít egyszerre többféle oktatási programot tanulói számára a 9–12. évfolyamon, de gyakran a 13. (14). évfolyamok szervezése is hoz magával horizontális változást az intézmények képzési szerkezetén belül. A változások, ill. a vegyes profilú intézmények arányának megnövekedése összességében elmosódottabbá teszi az általános és a szakképzés határát.

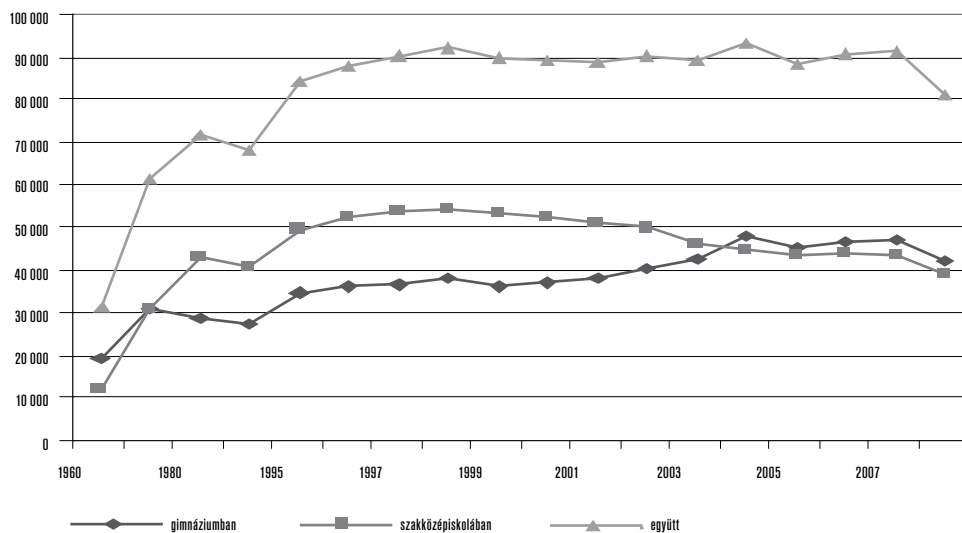
A felnőttoktatás kiszélesedése

A középiskolai expanzió egyik igen lényeges formája volt a 90-es évek második felében az iskola-rendszerű felnőttoktatás szektorának, ezen belül is különösen a szakmunkások szakközépiskolájának a kiszélesedése is. Ez a képzés tette lehetővé a szakmunkásképző iskolából kilépő tanulók kb. harmada számára, hogy bekapcsolódhasson a teljes értékű iskolázásba. A felnőttoktatás társadalmi, korrekciós, rehabilitációs funkciójához (amelyben erősen hangsúlyozódnak a társadalmi szempontok: a társadalmi esélyegyenlőség, a társadalmi integráció, a szociálpolitika) adódott hozzá a 90-es években egy másik funkció: a szerkezeti feszültségek levezetése (a tanulóknak a rendszeren való átvezetése, a rövid szakképzést követően a középiskolai bizonyítvány megszerzésének lehetősége, egyéni korrekciós utak) és a munkanélküliség következtében a parkoltatás funkciója.

A kilépők számának és összetételének alakulása

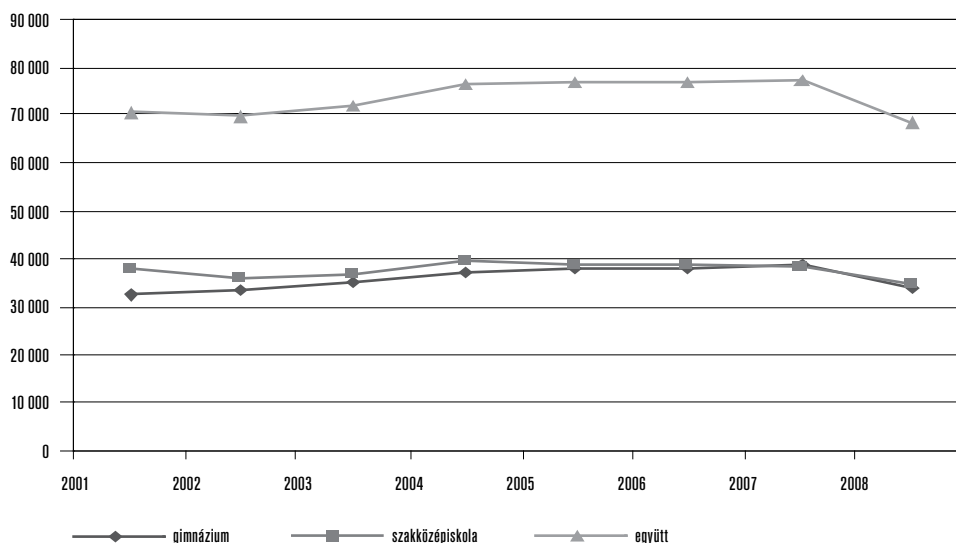
1960 óta jelentős mértékben megemelkedett a középfokú oktatásból érettségivel kilépők száma: 31 ezerről 80 ezer fő fölé. Az érettségit szerzők száma 1995 óta közel hasonlóan alakul, 80 000 és 93 000 körüli főt tesz ki. A növekedés 1960 és a legutóbbi csúcsev, 2004 között több, mint két és félszeres, 1990 és 2008 között 20%-os, 67 874 főről 81 183 főre nőtt a nappali vagy levelező, illetve esti tagozatról érettségivel kilépők száma.

3. ábra. Az érettségizettek számának alakulása a gimnáziumokban, a szakközépiskolákban és összesen, N. 1960–2008 (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium statisztikái 1985–2008)



A kilépők középfokú program szerinti összetételét tekintve az 1960 óta eltelt időszak jelentős részében a szakközépiskolákban érettségizettek száma számottevően meghaladta a gimnáziumban érettségit tevők létszámát, a szakközépiskolában érettségizők 1980 és 1999 között tartósan a nappali vagy részidejű képzésben érettségizők 59–60%-át adta ki. 2000 után a gimnáziumban érettségizettek aránya lassú növekedésnek indult, s 40 000 fölé emelkedett, a szakközépiskolai érettségit szerzők száma 2003-tól 50 000 fölé csökkent. A következő, 2004. évtől a gimnáziumi érettségi vizsgát tevők száma már meghaladta a szakközépiskolai érettségit szerzők számát, s ők adják az érettségizők több, mint felét, 2008-ban 52%-át.

4. ábra. Az érettségizettek számának alakulása a gimnáziumokban, a szakközépiskolákban, nappali tagozaton, N, 2001–2008 (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium statisztikái 1985–2008)



Az érettségivel kilépők döntő többsége nappali tagozaton érettségizik. A nappali tagozaton érettségizők aránya 1995 óta 80% feletti arányt tesz ki, a 2000-es évek elején megfigyelhető 1–3%-os csökkenés után 2003-tól ismét 80% felett alakult, 2004-től növekedni látszik, s az utóbbi 4 évben, 2004 és 2008 között 87–84% között alakult. (Az érettségizők számának 2007 és 2008 között megfigyelhető csökkenése feltehetőleg a nyelvi előkészítő évfolyamok indulásával függ össze, az ezekre az évfolyamokra beiskolázott tanulók esetében az érettségi egy évvel későbbre toódik.)

Az érettségit eredményesen letevők aránya tartósan igen kedvezően alakul, 2008-ban 95% felett volt az összes érettségien megjelentek közül a sikeresen vizsgázók aránya, a nappali tagozaton arányuk még magasabb, 96,6%. A 2005 óta emelt szintű érettségi letételére is lehetőség van, ezzel a lehetőséggel a tanulók csak kisebb része él: 2005-ben 25 261 tanuló (az érettségizők 32,8%-a), 2008-ban 20 214 (az érettségizők 29,5%-a).

Az érettségizettek, ha a továbbtanulást választják, három irányban tanulhatnak tovább: a szakközépiskolák szakképző évfolyamain, a felsőfokú szakképzésben és a felsőoktatás alapképzési formáiban.

Melléklet

1. táblázat. A kilencedik évfolyamosok száma a gimnáziumi és szakközépiskolai képzésben (nappali tagozaton), 1985/86–2004/05 (gyógypedagógiai oktatás nélkül) (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium statisztikái 1960–2008)

Tanév	Gimnázium ¹	Szakközépiskola ¹	Szakiskola (szakmunkásképző)	Egyéb típusú, ill. speciális szakiskola	Összesen
1960/61	32 068	14 736	53 992	383	101 179
1970/71	31 221	30 251	81 794	231	143 677
1980/81	24 858	32 355	59 845	642	117 700
1990/91	36 334	47 605	81 788	2 087	167 814
1995/96	35 290	45 576	65 532	3 144	149 362
1996/97	36 143	46 772	58 822	2 798	144 535
1997/98	37 304	47 091	53 083	2 706	140 184
1998/99	38 394	48 474	39 665	1 356	127 889
1999/00	39 537	49 647	37 052	1 422	127 658
2001/02	41 979	50 343	34 210	1 983	128 586
2002/03	42 589	51 634	33 497	2 175	129 928
2003/04	43 092	49 725	33 531	2 505	128 891
2004/05	44 047	49 422	32 823	2 560	128 902
2005/06	46252	49 979	33 276	2 684	132 191
2006/07	45 711	50328	32 780	2 795	131 614
2007/08	43 796	49 212	32 012	2 809	127 829
2008/09	43 450	47 571	32 852	2 907	126 780

2. táblázat. A szakközépiskolai képzésben a 13–15. évfolyamon (nappali tagozaton) tanulók számának változása, 1995/96–2004/2005 (gyógypedagógiai oktatás nélkül) (Forrás: OM oktatási statisztikái; OM Statisztikai tájékoztató, Oktatási évkönyv 2004/2005, OM 2001/2002, 2002/2003, 2003/2004. és 2004/2005. évi oktatásstatisztikai adatbázisa alapján Garami Erika számításai (számok tagolása))

Tanév	Létszám (fő)	Növekedés (1995/96 = 100%)	Tanulók létszámához viszonyított arányuk
1995/96	24 132	100,0	11,6
1996/97	33 271	137,9	15,1
1997/98	39 398	163,3	17,3
1998/99	46 230	191,6	19,7
1999/2000	50 199	208,0	20,8
2001/2002	61 757	256,0	25,9
2002/2003	58 505	242,4	24,4
2003/2004	65 117	269,8	26,3
2004/2005	63 491	263,1	25,9
2008/2009	61 895	256,5	25,5

5. táblázat. Érettségít tevők a középiskolákban a nappali tagozaton és összesen, 2008 (Forrás: Oktatási és Kulturális Minisztérium statisztikái 2008)

	Megjelent	Sikeres érettségi	Emelt szintű érettségít tett	Korábban végzett	Pótérettségi
Országos	70 857	68 453	20 310	850	805
%	100,0	96,6	30,3	1,1	1,1
Nappali	84 721	81 183	20 214	1 184	1 198
%	100,0	95,8	29,5	1,4	1,4

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Fehérvári Anikó–Kocsis Mihály (szerk.): Felsőfokú? Szakképzés? Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet, 2009
- Halász Gábor–Lannert Judit (szerk.): Jelentés a közoktatásról. Országos Közoktatási Intézet. 2006
- Mártonfi György: A középfokú szakképző intézményrendszer átalakulása a 2007. nyári törvény-módosítás után. Zárótanulmány. Tárki-Tudok, 2009